12. Котюк В. О. Теорія права. Курс лекцій : [навч. посіб. для юрид. фак. вузів] – К. : Вентурі, 1996. – 147 с.
13. Серегина В.В. Государственное принуждение по советскому праву. – Воронеж : Издательство Воронежского ун-та, 1991. – 120 с.
14. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. – Москва, 1971. – 223 с.
15. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б.Т. Базылев. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 120 с.
16. Цивільне процесуальне право України : [підручник] / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.
17. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубєвої ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – К. : Істина, 2011. – 532 с.
18. Чечина Н.А. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности / Н.А. Чечина, П.С. Элькинд // Сов. государство и право. – 1973. – № 9. – С. 33–41.
19. Зайцев И.М. Гражданская процессуальная ответственность / И.М. Зайцев // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 93–96.
20. Лукіна Ірина Михайлівна. Цивільна процесуальна відповідальність: проблеми галузевої класифікації [Текст] : монографія / І. М. Лукіна, В. А. Кройтор. – Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2013. – 480 с.
21. Самощенко Н. С. Ответственность по советскому законодательству // И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. – М. : Юрид. лит. 1971. – 239 с.
22. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В.В. Комарова. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 928 с.

УДК 347.91:347.943:947.7

ПОКАЗАННЯ СВІДКА В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

WITNESS TESTIMONY IN A CIVIL CASE IN TIMES OF KIEVAN RUS

Новікова Н.А.,
суддя
Господарського суду Харківської області

Статтю присвячено висвітленню процесуально-правового статусу свідка в цивільних справах у часи Київської Русі. Проаналізовано особливість використання показань свідка в судочинстві Київської Русі. Автор акцентує увагу на залученні, дослідженні та оцінці показань свідка.
Ключові слова: цивільний процес, свідок, судове доказування, показання свідка.

Статья посвящена освещению процессуально-правового статуса свидетеля по гражданским делам во времена Киевской Руси. Проанализированы особенности использования показаний свидетеля в судопроизводстве Киевской Руси. Автор акцентирует внимание на привлечении, исследовании и оценке показаний свидетеля.
Ключевые слова: гражданский процесс, свидетель, судебное доказывание, показания свидетеля.

The article is devoted to highlighting procedural and legal status of a witness in civil cases in Kiev Rus. The feature of using witness testimony in the proceedings of Kiev Rus is analyzed. Author focuses on attracting, analyzing and evaluation of witness testimony.
Key words: civil procedure, witness, court evidence, witness testimony.

Постановка проблеми. Показання свідка в судових справах є одним із традиційних засобів доказування, що використовувався на українських землях в давні часи. Малограмотність населення, слаборозвинені технічні науки приводили до того, що письмові докази та висновки експертів почали використовуватися набагато пізніше, ніж інші засоби доказування. Фактично на перше місце в ранні часи виходили особисті докази, зокрема, пояснення сторін та показання свідків. Ось чому в першій державі східних слов'ян – Київській Русі – показання свідків як засіб доказування був одним із найбільш регламентованих засобів доказування в давньоруському законодавстві.

Стан дослідження. Показання свідка в судочинстві Київської Русі вивчали як дореволюційні науковці (В. Демченко, Н. Дювернуа, С. Пахман тощо), так і науковці радянського періоду (Б.Д. Греков, С.В. Юшков тощо). Також цей засіб доказування аналізували вітчизняні науковці, такі як О.О. Шевченко, О.Й. Вовк, В.П. Капелюшний, М.О. Шевченко тощо. Незважаючи на обширність наукових праць із теми дослідження, багато питань, присвячених показанням свідка у цивільному процесі, залишилися невисвітленими, необґрунтованими або мають спірний характер. Саме тому метою статті є подальше вивчення юридичної природи показань свідка в цивільних справах у часи Київської Русі, де основна увага автора буде звертатися на використанні показань свідка під час їх залучення у справу, дослідження та їх оцінку.

Виклад основного матеріалу. Показання свідків були широко представлені в судочинстві Київ-

ської Русі. Їм присвячено надзвичайно багато статей «Руської Правди», оскільки в ті часи це був панівний засіб доказування.

На думку Е.С. Зеленяка, поширеність показань свідків у Київській Русі була зумовлена двома факторами: по-перше, це є свідчення незацікавлених у результатах вирішення справи осіб, що робило отриману від них доказову інформацію достовірною для суддів, які вирішували справу; по-друге, общинний спосіб життя, який був притаманний Київській Русі, зумовлював те, що багато правових дій робилося на людях, особливо під час укладення договорів (наприклад, позики більше 3 грн) [1, с. 26]. Сюди можна, на нашу думку, додати також те, що показання свідків були найбільш звичайними та простими у використанні засобами доказування, які були зрозумілі для всіх: суддів, учасників процесу та публіки, яка могла бути присутньою на розгляді справи.

У давньоруському судочинстві виділяли два види показань свідків, залежно від статусу самого свідка: показання видока та показання послуха [2, с. 23]. Від назви свідків окремі науковці вказували, що видоки – це очевидці, а послухи – свідки, що чули від інших, але не бачили на власні очі [3, с. 48–49]. Але такий підхід був не зовсім точним.

Із аналізу норм «Руської Правди» виходить, що видок дійсно виступав свідком-очевидцем і не міг посилатися на інших осіб («а люди будут видели связан» – ст. 38). Тільки в першому разі його показання мали доказове значення. На норми, де вказується, що люди або видок «видели», натрапляємо доволі часто.

На відміну від видока, послух виступав свідком доброї слави сторони, яка його запросила для дачі показань, у той час, як видок свідчив про ті факти, які бачив [4, с. 518]. Так, стосовно послухів В. Демченко вказував таке: «Будучи представлені відповідачем, який не наводив жодних позитивних фактів на свою користь, а просто заперечував висунуте проти нього звинувачення, послухи своїм голосом надавали вагу його запереченню й таким чином вели до спростування звинувачення» [5, с. 18]. Він же послухів називав «очисниками», оскільки вважав, що давньоруське законодавство допускало їх використання тільки з боку сторони відповідача, тобто давало можливість звільнитися («очиститися») від висунутого звинувачення [5, с. 18].

Н. Дювернуа вказував на ще одне значення послухів у справі: окрім підтвердження сказаного стороною, вони залучалися для вияснення правила поведінки звичаєвого характеру, на підставі якого вирішувалася справа. Ось чому для отримання такої інформації запрошували людей гідних, яким будуть вірити щодо правила поведінки, на підставі якого вирішувалася справа [6, с. 181–182]. Отже, у цій ситуації роль послухів не виводилася за межі сфери доказування, але змінювався предмет доказування у традиційному його розумінні: треба було доводити існування певного правила поведінки звичаєвого характеру. Така ситуація була об'єктивною, оскільки в Київській Русі, наприкад, княжий суд здійснював розгляд справ під час збору полюддя на місці. Князь як суддя не міг знати місцеві звичаї, а тому про них йому доповідали послухи.

Але варто сказати, що формально норми «Руської Правди» доволі нечітко проводять різницю між послухами та видоками, оскільки пропонують їх використовувати в подібних справах. Так, ст. 2 Короткої Редакції «Руської Правди» вказує, якщо людина прийде кровава та у синцях, то видока йому шукати не треба, а за відсутності цих знаків – потрібно. Аналогічна ситуація описана в ст. 30 Короткої Редакції «Руської Правди»: якщо прийде «кровав муж любо синь, то не искати йому послуха» [7, с. 14–15]. Також послух міг дійсно свідчити про позитивні факти, які бачив, а не тільки про добру славу сторони, що вказує на зближення послуха та видока за процесуальними функціями [4, с. 518].

Законодавство Київської Русі вимагало різну кількість послухів для різних категорій судових справ: від двох до дванадцяти. Так, під час проведення процедури «зводу» продавець речі, на якого вказує її покупець, щоб відвести від себе підозри в крадіжці цієї речі повинен був виставити двох послухів, які мали засвідчити факт купівлі ним цієї речі. Якщо подавалися позови про відшкодування шкоди, завданої убивством людини, той, кого звинувачують у цьому, повинен був виставити сім послухів, які мали свідчити про те, що він цього зробити не міг. Якщо ставиться вимога про стягнення заборгованості, яка випливає із договору (наприклад, позика), то відповідач для підтвердження того, що він подібний договір не укладав повинен був виставити зі свого боку дванадцять послухів [8, с. 717]. Така кількість послухів мала важливе значення, оскільки в подальшому впливала на оцінку їх показань.

Повертаючись до розмежування видоків та послухів, С.В. Юшков, беручи до уваги кількість свідків, вказує, що не мала жодного правового значення подібна класифікація, оскільки в змісті «Руської Правди» окремі статті також говорять про певну кількість видоків, яких треба було запрошувати зі свого боку, якщо особу звинувачували в заподіянні тілесних ушкоджень і ставили вимогу про відшкодування завданої шкоди [4, с. 519]. Тут можемо знову вказати, що різні в часі тексти «Руської Правди», які писалися різними особами, цілком могли допустити помилки в непослідовному використанні таких термінів, як «видок» та «послух».

У Київській Русі важливе значення придавали тим, хто може бути свідком, особливо послухом, враховуючи їх важливу роль у спростуванні висунутих проти особи звинувачень. Зокрема, послухом була тільки вільна людина, яку норми «Руської Правди» називали «муж» [8, с. 718]. Отже, жінка виступати послухом не могла ні за яких обставин.

Давньоруська держава почала формуватися як феодальна держава, де норми права розвивалися як право-привілей. Ось чому можна знайти випадки, коли послухом міг бути раб, але не будь-який, а той, що обіймав посаду тіуна в боярина. Такі функції він міг виконувати, коли в справі, яку розглядав суд, не було свідка вільної людини (ст. 66 Просторової Редакції «Руської Правди») [7, с. 26].

Свідками-послухами могли бути «напіввільні» люди, яких називали закупи. Зокрема, вони могли свідчити в цивільних справах за незначної ціни позову, яка нормами «Руської Правди» не визначалася, даючи судді на власний розсуд вирішувати питання про допуск такого свідка у справу. Пояснюючи, чому в позовах з великою ціною не було таких свідків, Н. Дювернуа вказував, що їх свідчення були ненадійні саме через їх залежний стан перед кредиторами [6, с. 191].

Цікаво було те, що в договорі 911 р. Олега з греками також було вказано, що раб може свідчити про свою крадіжку («покажется таковое отъ челядина») [9], підтверджуючи справедливість власника за віндикаційним позовом.

Норм в тексті «Руської Правди» стосовно вимог до видоків ми не знаходимо. Отже, видоком могла бути будь-яка особа, яка виступала очевидцем певної дії чи подій. Правда, чи можна було до таких осіб зараховувати жінок, інформації в «Руській Правді» та літописах не має.

Залучали свідків у процес самі сторони. Це був їхній обов'язок, причому тої сторони, яка посилалася на свідків. Держава для цієї дії не залучалася, оскільки вона навіть не викликала відповідача на суд, а позивач самостійно повинен був забезпечити його явку. Аналізуючи різноманітні вислови щодо свідків у тексті «Руської Правди», С. Пахман вказує, що свідки могли самі прийти на суд («пріидетъ видокъ») за власною ініціативою, якщо почують про розгляд справи [3, с. 62].

Під час дослідження показань послуха, зверталася увага на те, що останній повинен був підтверджувати всі слова, які перед цим висловила сторона справи. М.Ф. Владімірскій-Будданов вказує, що послух мав підтвердити сказане стороною дослівно: якщо послух не договорить або переговорить сторону, то його свідчення втрачали всіляке значення і в підсумку сторона програвала справу [8, с. 718]. Такі суворі наслідки були зумовлені тим, що формальна оцінка показань послуха приводила до виграшу в справі з боку тої сторони, яка його виставляла. Саме тому послух виставлявся в тому разі, коли не було інших доказів, які дійсно підтверджували обставини справи (видоків, речових доказів, власного зізнання).

Загалом під час оцінки показань свідків у Київській Русі переважали не тільки формальні тенденції, але й градація за юридичною силою показань свідків. Юридично вільна людина, яка залучалася у справу як свідок, була найкращим свідком, оскільки могла виступати послухом у будь-якій категорії справ. Закуп як свідок допускався до свідчень, але в тих справах, де була незначна ціна позову. Раби як свідки були на останньому місці: вони допускалися до свідчень, якщо не було юридично вільної людини (це була умова їх допустимості в справу, але вона не була притаманна для закупа). Жінку як послуха не залучали. Показання митника (князівський чиновник, що був посередником під час укладення договору купівлі-продажу та збирав мито) дорівнювали показанням двох вільних людей («мужів») [3, с. 61–62].

У низці випадків показання свідків мали підтверджуватися присягою. Так, у тексті «Руської Правди» можна знайти декілька випадків, коли видоки чи послухи повинні присягати на те, що вони сказали в суді. Так, якщо куплена річ виявлялася краденою, а відповідач не міг вказати, у кого він купив таку річ, то він повинен був виставити двох видоків, що мали на «торгу йти на роту». Якщо під час укладення договору позики боржник почне заперечувати факт укладення такого договору, то кредитор повинен виставити послуха, що «поідуть на роту» [3, с. 64].

Варто сказати, що формалізм в оцінюванні показань свідків (та й інших доказів) у Київській Русі був позитивним явищем на той момент, оскільки така оцінка вводила математичні (раціональні) підходи, відмовляючись від ще більш традиційних підходів у оцінюванні доказів (ордалії, судові поєдинки тощо, які апелювали не до розуму, а «волі божої» або «промислу божого»). А.С. Олександров, аналізуючи теорію формальних доказів, вказував таке: «Перехід доказів, що базувалися на забобонах – ордалія, жереб, клятва, взяття на гарячому, до розвитої системи формальних доказів був дуже прогресивним свого часу» [10, с. 36]. За допомогою формального закріплення системи доказів уряд намагався обмежити сваволю й зловживання магістратів, що здійснювали попередній розгляд справи, та суддів [11, с. 18–19].

Висновки. Показання свідка у Київській Русі відзначалося істотною особливістю порівняно із сучасним періодом. Зумовлено це було тими функціями, що покладалися на такого учасника процесу, як свідок. Окрім звичайної функції, яка притаманна сучасним свідкам у підтвердженні обставин справи своїми показаннями, свідок у часи Київської Русі робив свідчення щодо дії та змісту правової норми звичаєвого характеру, оскільки судді не завжди знали місцеві звичаї. Крім того, формальна оцінка показань свідка, особливо послухів, фактично перетворювала його на суддю, що вирішував справу, оскільки достатньо було виставити певну кількість послухів для її виграшу. Сам суддя в цій ситуації тільки фіксував результат справи та не мав можливості за власним ставленням до показань свідків вирішувати справу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зеленяк Е.С. Інститут оцінки доказів у цивільному процесі : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Едуард Степанович Зеленяк. – Ужгород, 2014. – 221 с.

2. Шевченко О.О. Історія українського права / [О.О. Шевченко, О.Й. Вовк, В.П. Капелюшний, М.О. Шевченко] ; за ред. О.О. Шевченко. – К. : Олан, 2001. – 214 с.

3. Пахман С. О судебныхъ доказательствахъ по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом ихъ развитіи / С. Пахман. – М. : Въ университетской типографіи, 1851. – 212 с.

4. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства / С.В. Юшков. – М. : Госюриздат, 1949. – Т. 1. – 544 с.

5. Демченко В. О показаніяхъ свідѣтелей, какъ доказательствѣ по дѣламъ судебнымъ, по русскому праву до Петра Великаго / В. Демченко. – Киевъ : Въ университетской типографіи, 1859. — 108 с.
6. Дювернуа Н. Источники права и судъ въ древней Россіи: опыты по исторіи рускаго гражданскаго права / Н. Дювернуа. – М. : Въ университетской типографіи (Катковъ и К), 1869. – 419 с.
7. Правда Русская : [учебное пособие] / отв. ред. Б.Д. Греков. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – 112 с.
8. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 800 с.
9. Русско-византийский договор 911 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bibliotekar.ru/rus/1.htm.
10. Александров А.С. «Похвала» теории формальных доказательств / А.С. Александров // Правоведение. – 2002. – №4(243). – С. 34–47.
11. Гавриленко О.А. Основні риси цивільного процесу в північнопричорноморських колоніях Генуї (друга половина XIII – третя чверть XV ст.) / О.А. Гавриленко // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». – 2011. – Том 24(63). – № 2. – С. 17–22.

УДК 347.627.2.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ ПОДРУЖЖЯМ, ЯКЕ МАЄ НЕПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ

PECULIARITIES OF MARRIAGE DISSOLUTION BY SPOUSES, WHO HAVE MINOR CHILDREN

Спектор О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету,
адвокат

Статтю присвячено визначенню особливостей розірвання шлюбу подружжям, яке має неповнолітніх дітей, виходячи з аналізу законодавства, рекомендаційних джерел, судової практики, а також наукової літератури. Визначено проблемні аспекти розірвання шлюбу подружжям, яке має неповнолітніх дітей. Автор пропонує внесення змін до законодавства для удосконалення механізмів розірвання шлюбу подружжям, яке має неповнолітніх дітей.

Ключові слова: розірвання шлюбу, розірвання шлюбу подружжям, яке має неповнолітніх дітей, взаємна згода подружжя, договір про те, з ким з батьків будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей, позов про розірвання шлюбу.

Статья посвящена определению особенностей расторжения брака супругов, у которых есть несовершеннолетние дети, исходя из анализа законодательства, рекомендательных источников, судебной практики, а также научной литературы. Определены проблемные аспекты расторжения брака супругами, у которых есть несовершеннолетние дети. Автор предлагает внесения изменений в законодательство для совершенствования механизмов расторжения брака супругами, у которых есть несовершеннолетние дети.

Ключевые слова: расторжения брака, расторжения брака супругами, у которых есть несовершеннолетние дети, взаимное согласие супругов, договор о том, с кем из родителей будут проживать дети, какое участие в обеспечении условий их жизни будет брать тот с родителей, кто будет проживать отдельно, а также об условиях осуществления им права на личное воспитание детей, иск о расторжении брака.

The article is devoted to determination of peculiarities of marriage dissolution by spouses, who have minor children, on basis of analysis of legislation, informative sources, judicial practice, as well as scientific literature. There were defined problematic aspects of marriage dissolution by spouses, who have minor children. The author suggests to change legislation in order to improve mechanisms of marriage dissolution by spouses, who have minor children.

Key words: marriage dissolution, marriage dissolution by spouses, who have minor children, mutual consent between spouses, agreement on the matter with whom of parents will live children, what part in providing of conditions of their lives will took that parent who will live separately, as well as on conditions of execution by the later parent of a right to children's personal raising, claim on marriage dissolution.

Постановка проблеми. Сьогодні розірвання шлюбу є найпоширенішою формою припинення шлюбу. І, на жаль, Україна посідає перше місце в Європі за цим показником [1]. Узагальнені результати різних досліджень показують, що багато пар, які розлучаються, як правило, мають дітей [2, с. 213]. Діти в такій ситуації страждають найбільше, тому захист їх прав та інтересів є пріоритетним завданням у разі розірвання шлюбу, що і зумовлює особливості його розірвання.

Стан дослідження. Варто відзначити, що в науковій літературі відсутні спеціальні дослідження